

5. Tržní selhání. Soukromé a veřejné statky. Nevyloučitelnost ze spotřeby, nerivalita. Externí náklady, neexistence trhů.

Neviditelná ruka trhu funguje dobře pouze pro poměrně úzkou skupinu statků. Podíváme se, jaké charakteristiky dělají statek tržním statkem a co se stane, když nějaký statek dané charakteristiky nemá.

Charakteristiky tržních statků:

- vyloučitelnost. Téměř synonymum s vlastnickými právy. Pokud něco není exkluzivně vlastněno, trh nezajistí efektivní alokaci. Vyloučitelnost je výsledkem institucí.
- Rivalita – nerivalitní je třeba slunný den ☺; tržní efektivnost spočívá v tom, že se mezní náklady na produkci statků rovnají meznímu přínosu ze spotřeby statků (průsečík nabídky a poptávky), pokud je ale nějaký statek nerivalitní, dodatečný spotřebitel nezpůsobuje dodatečné náklady na výrobu.

Nerivalitní ale „ucpatelné“ (congestible) statky: silnice, resp. její kapacita – otázka *měřítka*

Režim otevřeného (neregulovaného přístupu) – tragédie obecní pastviny – racionální soukromý zájem vede k destrukci zdroje, není tam neviditelná ruka trhu – ale přístup většinou regulován v rámci komunity, takže vlastně není problém – spíše by se mělo hovořit o problému otevřeného přístupu (např. rybolov v oceánech). Základní příčinou jsou nedostatečná nebo nedostatečně vynutitelná vlastnická práva.

Vyloučitelné, ovšem nerivalitní a neucpatelné statky – informace. V časech Smithe obchodní tajemství - > monopol, pokud se provalilo, nic nezabránilo jeho šíření. Nyní autorská práva, patenty – instituce. Informace však mohou vést nikoliv k omezení ostatních, ale k jejich dodatečnému užítku – „efektivnost obecní pastviny“, „tráva roste delší, pokud se na ní pase“, internet jako výsledek volného sdílení informací. Patenty (monopoly na informace) naopak mohou pokrok brzdit. Původně byly patenty v USA platné 14 let s možností jednoho 14 letého prodloužení (byl-li držitel stále naživu), nyní pod tlakem korporací již 95 let (korporátní), resp. 75 let (individuální)!

Distributivní neefektivita – léky na AIDS a příliš vysoká cena pro země třetího světa.

Podpoří copyright investice do inovací? (Linux, copyright x copyleft)

Sismondí: ne všechny nové znalosti jsou pro lidstvo přínosem – potřebujeme sociální a etický filtr, který by vybral přínosné objevy. Motivace výzkumu přínosem pro lidstvo je lepším filtrem, než motivace zajistit si výnosný monopol na znalosti.

Čisté veřejné statky – těžko se hledají, trh nedokáže zajistit jejich dostatečnou produkci. Jsou nerivalitní a nevyloučitelné. Produkují se do té míry, dokud jsou všichni jednotlivci kolektivně ochotni jejich produkci platit. Je rozdíl mezi veřejným a veřejně poskytovaným statkem. Problém černého pasažéra.

Příklad racionálního rozhodnutí: z dobrovolných příspěvků se má v mém sousedství vybudovat veřejný park. Je na mě rozhodnout se, kolik daruji na jeho výstavbu. Podle neoklasické ekonomie se rozhodnu racionálně. Park pro mě má velkou hodnotu, uvažuji o daru 10000 korun. Pokud ale nedám nic, a ostatní něco dají, bude park jen o málo menší, a to je mi jedno, svých 10000 korun si nechám. Budu mít park a nebude mě to nic stát. Co když ale stejně budou uvažovat i ostatní, a nedají nic? Já dám svých 10000 korun, ostatní nic a park bude maličký a pro mě bezcenný. Z pohledu sobeckého individuálního zájmu je lepší nedat nic, bez ohledu na to, kolik dají ostatní. Pokud to ale udělá každý, nebude žádný park.

Ekosystémové služby jsou veřejnými statky, ale ekonomie má jen málo nástrojů, jak analyzovat jejich efektivní využití. Tématem se zabývá veřejná ekonomie.

	Vyloučitelný	Nevyloučitelný
Rivalitní	Tržní statky – oděvy, potraviny, auta, domy	Režimy otevřeného (neregulovaného) přístupu (rybolov v oceánech, znečištění vzduchu) Tragédie obecní pastviny
Nerivalitní	Potenciálně tržní statky, lidé konzumují méně, než by mohli (kabelová TV, informace) – mezní přínosy jsou větší než mezní náklady	Čisté veřejné statky (maják, pouliční osvětlení, národní obrana, ekosystémové služby)
Nerivalitní, ale ucpatelný	Tržní statky, efektivnost je nejvyšší při regulovaném přístupu (zpoplatnění silnice, sjezdovky), ideálně zpoplatnění podle intenzity využití Mobily, elektřina	Netržní statky, ovšem jejich zpoplatnění ve špičkách může zvýšit efektivnost využití (veřejné pláže, národní parky) (víceúrovňové zpoplatnění, podobně jako u mobilů)

Externality, definice, mezní externí náklady pro společnost

- **Externality**

Definice externalit je po ruce celá řada, ovšem konsenzu na tom která je ta nejužitečnější je již méně.

(Meade, 1973:15) nabízí velmi obecnou definici: „Externalita (external economy – diseconomy) je událost, která přináší (confers) významný (appreciable) přínos (či způsobuje významnou appreciable škodu) nějaké osobě nebo osobám, které neprojevily plný souhlas při přijímání rozhodnutí, které či která vedla přímo nebo nepřímo k posuzované události“. S definicí více zaměřenou na otázky tržních selhání jako ospravedlnění určitých intervencí přišel (Nash, 1997:233): „Externality jsou obvyčejně

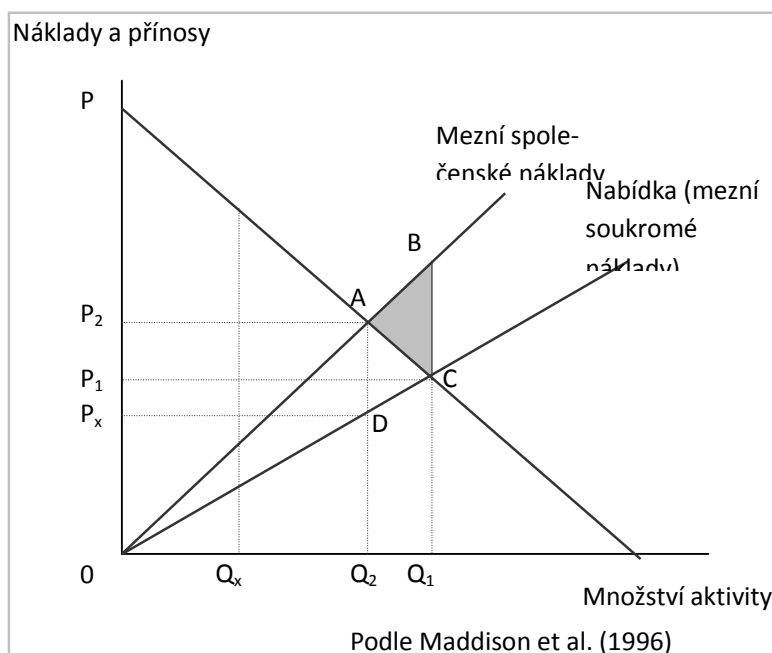
popisovány jako dopady na užitkovou, nákladovou nebo produkční funkci jednoho ekonomického subjektu způsobené proměnnými, které jsou v moci jiného ekonomického subjektu, přičemž tento důsledek není předmětem tržní transakce.“

Je zřejmé, že externality mohou být jak pozitivní (zvané též externí přínosy), nebo negativní (zvané též externí náklady). Najdeme mnoho kritérií, podle kterých lze externality dále klasifikovat. Mnoho z nich je zcela zřejmých: jedním z nich, důležitým pro analýzu externalit v dopravě, je rozlišení podle dopadů v prostoru. Např. některé externality mohou mít místní nebo regionální charakter, jiné pak charakter globální.

Důležité je též rozlišovat mezi tzv. technologickými externalitami a peněžními externalitami.¹ V první uvedené definici externalit, kterou publikoval Meade, jsou peněžní externality obsaženy, nikoliv však v druhé. Pro vysvětlení si představme následující situaci. Začnou-li bohatí obyvatelé města ve velkém měřítku nakupovat „druhé“ bydlení na venkově, ceny na místních trzích nemovitostí porostou. To může vést k tomu, že mladé rodiny na venkově si již nebudou moci pořídit dům. Nebo specifitější příklad v oblasti dopravy. Silniční obchvat může vést k výraznému poklesu obratu obchodníků v centru města, zatímco obrat obchodníků při obchvatu vzroste. Jak mladé páry na venkově v prvním příkladu, tak obchodníci v centru města ve druhém příkladu utrpí peněžní externí efekt. Teoreticky to však, za předpokladu dokonalé konkurence, nepovede k poklesu celkového společenského blahobytu. Peněžní externality jsou tedy efekty, které probíhají *skrze* trh. Nejsou relevantní z pohledu ekonomické efektivity, ale spíše z pohledu distribuce bohatství. Pokud tedy hovoříme o problému externalit, obvykle se týká efektů, které *nejsou* zprostředkovány trhy.

Je ovšem pravdou, že i technologické externality mohou mít dopad na ceny na trzích. „Důležitým rozdílem [pozn. aut.: mezi technologickými a peněžními externalitami] je, že [pozn. aut.: technologické] externality jsou přenášeny od řidiče nebo cestujícího vlakem na vlastníka nemovitosti bez jakékoliv tržní transakce mezi těmito dvěma stranami; cenové změna na trhu nemovitostí se projeví teprve až v druhém, odděleném kroku (a neměly by být zaměňovány s peněžními externalitami...)“ (OECD, 1998:45-46).

¹ angl. *pecuniary externalities*

Graf 1 Neefektivní alokace za přítomnosti externalit

Základní teorie externích nákladů, přenášených na společnost, je zobrazena v **Graf 1**. Aby bylo dosaženo efektivní alokace zdrojů, je třeba maximalizovat ekonomický přebytek, tedy rozdíl mezi ekonomickými přínosy a ekonomickými náklady. Ekonomický subjekt bude rozšiřovat svoje aktivity, dokud mezní náklady nepřevýší mezní přínosy takového podnikání. Bod Q_1 v **Graf 1** je velikost produkce, kdy se rovnají mezní náklady a mezní přínosy. Jestliže je ovšem zvažovaná aktivita spojena s externími náklady, budou náklady pro jednotlivce nižší, než náklady pro společnost. Tyto externí náklady jsou proto přičteny k individuální křivce mezních nákladů a výsledkem je křivka společenských mezních nákladů. Optimální množství aktivity potom bude Q_2 namísto Q_1 . Ekonomický přebytek bude maximalizován v oblasti OAP , která je větší, než individuální přebytek OCP spojený se společenskou ztrátou OCB . Množství aktivity větší, než Q_2 společnosti přináší větší náklady, než je přínos této aktivity pro jednotlivce. Při produkci Q_1 zobrazuje čistou ztrátu pro společnost stínovaná oblast ABC .

Tradičním přístupem k externím nákladům bylo uvalit na aktivity spojené s negativními externalitami daň a přiznat dotaci aktivitám spojeným s pozitivními externalitami. Tento přístup byl obecně založen na práci Pigoua (1920). O mnoho let později upozornil (Coase, 1960), že pigoviánský přístup není vždy nezbytný, protože „počáteční alokace právních nároků (entitlements) není z hlediska efektivity důležitá, pokud mohou být volně směňovány“ (Cooter, 1987:459). Kdykoliv ekonomické subjekty mohou v případě existence externality vyjednávat a transakční náklady tohoto vyjednávání nejsou prohibitivní, stát by neměl intervenovat s regulací.

Externality mají často shodné charakteristiky jako veřejné statky. Znamená to, že jejich spotřeba je nevyloučitelná a nerivalitní. Negativním externalitám by měly být zahrnuty do kategorie „nežádoucí veřejné statky (public bads)“. V tomto případě, přestože jsou majetková práva dobře nastavena, se vyjednávání nemusí dostavit kvůli vysokým transakčním nákladům. Představme si situaci znečištění

ovzduší ze silniční dopravy. Subjektů způsobujících znečištění a subjektů znečištěním postižených je tak mnoho, že stěží můžeme očekávat individuální vyjednávání o nějaké kompenzaci. I kdyby zde byla majetková práva jasně stanovena (buď by motoristé měli přiznáno právo znečišťovat nebo by obyvatelé měst měli právo na čisté ovzduší), externalita by přetrvávala. I kdyby v takové situaci došlo k vyjednávání, mohli bychom očekávat strategické chování aktérů. Lidé by se pokusili vyhnout kompenzační platbě v naději, že získají stejný přínos díky platbám ostatních. Tento problém je v teorii veřejných statků nazýván problémem „černého pasažéra“.

V případě nežádoucích veřejných statků (public bads) může být nezbytná veřejná intervence. Může mít formu zdanění „nežádoucího“ anebo nastavení standardní úrovně „nežádoucího“, která by neměla být překročena. Uvedené možnosti jsou diskutovány dále v této kapitole.

Na počátku minulého století bylo vyvinuto tzv. Lindhalovo řešení², pomocí něhož mělo být možné určit množství poskytovaného veřejného statku, nahrazující jakýkoliv mechanismus politické volby a vynucené zdanění. Navrhovaný proces imituje trhy vytvořením zvláštní ceny (daně) pro spotřebu veřejného statku každého jednotlivce. Shody by pak bylo dosaženo na takové úrovni poskytování veřejného statku, kde by byly náklady sdíleny v poměru s mezními užitky jednotlivců. Bohužel však toto řešení není kompatibilní s individuálními incentivy (motivací?), tzn. jednotlivci by se nechovali podle pravidel, jejichž dodržení je zapotřebí pro funkčnost tohoto konceptu. Ti, kteří by se cítili znevýhodněni daňovým opatřením by totiž podcenili svoje preference veřejného statku v naději, že by tak snížili rozsah nabízeného veřejného statku. Ti, kteří by se považovali za vítěze by naopak přecenili své preference, doufajíce ve větší rozsah poskytnutí veřejného statku. Pro podrobnější analýzu Lindhalova řešení odkazují čtenáře např. na Johanssona (1991:78-79).

Neexistující trhy – co kdyby se prodávala Mona Lisa a dražit by ji mohli jen Blanenšťáci? Asi by nebylo dosaženo takové ceny, jako na světovém trhu. Stejně tak jsou ze současných obchodů vynechány budoucí generace. Implicitně tedy nemají žádná práva k alokovaným zdrojům. (řešení u obnovitelných zdrojů – nevyužívat je za hranici obnovitelnosti). Je to etická otázka – asi bychom se shodli na tom, že minimálně nebudeme riskovat *katastrofické* dopady na budoucí generace. Etika neoklasické ekonomie je ignorace budoucích generací, uspokojuje se pouze zájem současníků (vlastně pomocí diskontování snižují jejich práva).

² původně v: **Lindahl**, Erik (1919) „Die Gerechtigkeit der Besteuerung“. Lund: Gleerupska Universitets-Bokhandeln, 1919.